

Järjepidevus ja muutuvad vaatenurgad soome-ugri uuringutes

Piret Koosa
Svetlana Karm

ERMi 63. aastaraamatu teine number jätkab eelmises numbris (kd 63, nr 1) alustatud soome-ugri uurimistraditsiooni avamise ja mõtestamisega. Eesti, Venemaa, Soome ja Ungari etnograafiat esindavate artiklite autorid tutvustavad oma riikide soome-ugri alast uurimistraditsiooni, selle osa rahvuslikus teadus- ja kultuuriloos ning rahvuslikus identiteedis, aga ka uurijate individuaalset rolli etnoloogiliste teadmiste ja muuseumikogude loomises.

Etnoloogiateaduse ajaloos on toimunud mitmeid paradigmaatilisi nihkeid ja muutusi, mis on viinud uurimistöö sisu ning eesmärkide ümbermõtestamise ja uute nurkade alt avamiseni. Üks põhimõttelisemaid ja püsivalt aktuaalne küsimustering on seotud uurija ja uuritava rolli, nende omavahelise suhte ja sellesse kätketud võimupositsioonidega. Tänapäeva etnoloogias lähtutakse üldiselt arusaamast, et välitöid tegev uurija loob teadmist koos uuritavate inimestega. Varasem teadlase autoriteeti, objektiivsust ja lõpliku tõe väljaselgitaja rolli rõhutav hoiak on asendunud pigem ambivalentsust tunnistava ja lubava vaatega. Tundlikkus uuritava arvamus suhtes, sellega arvestamine ja erinevate tõlgendusvõimaluste tunnistamine ei tähenda seejuures teadustöö standardite hajumist, küll aga peaks kaasa tooma suurema refleksiivsuse oma uurimisainese käsitlemisel ja võimalike subjektiivsete mõjutegurite teadvustamise. Muutuvate teooriate ja meetodite foonil on eesmärgiks

ikka võimalikult tervikliku pildi saamine uuritavast teemast.

Uurija ja uuritava, isikliku ja professionaalse identiteedi suhet puudutavate ning individuaalse kogemuse ja mõju rolliga seonduvate küsimustega haakuvad ka käesoleva aastaraamatu artiklid.

Soome-ugri pärandi laiemal teadvustamisel ja väärtustamisel on keeleteadlaste, folkloristide ja etnograafide tegevuse kõrval olulist osa mänginud ka Eesti kunstitudengite õppereisid. **Marika Alveri** artikkel annabki ülevaate Eesti Kunstiakadeemia (EKA) soome-ugri ekspeditsioonidest, nende kujunemisloost ja arengudünaamikast neljakümne aasta vältel. Artikkel selgitab välja uurimisreiside algataja ja kauaaegse eestvedaja Kaljo Põllu loomingulised ja metoodilised põhimõtted ning tema tegevuse ja rolli Tartu Ülikooli kunstikabineti juhatajana, millest hiljem kasvas välja interdistsiplinaarne soome-ugri õppemoodul EKAs. Õppetsükkel, mille kese oli uurimisreis mõne soome-

ugri rahva juurde, põimis etnograafia- ja kaasaegse kunsti alased teadmised loometöö ja soome-ugri maailma tunnetusliku mõtestamisega. Alver kirjeldab avaramate ühiskondlike ja kultuuriliste protsesside – muutunud riigikord ja majandussüsteem, institutsionaalsed muutused ning rahvusluse ja rahvuse rolli teisenemine ühiskonnas – mõjusid ekspeditsioonide korraldamisele ja fookusele. Vaadeldes õppereiside tulemusi läbi aja ning toetudes nii enda kui ka teiste uurimiskäikudel osalenud loomeinimeste kogemusele, nendib autor soome-ugri ekspeditsioonide mitmekülgset tähendust. Lisaks teadmiste laiendamisele ja praktiliste oskuste arendamisele kujundasid need uurimisreisid soome-ugri pärandi väärtustamise kaudu osalejates teatud ühist vaimsust, mõjutades sel teel nii loomingulist koostööd kui ka erialäuleste sõpruskondade moodustumist.

Piret Koosa huvitub oma artiklis sellest, kuidas kajastuvad eesti etnograafide kogumismatkade emotsionaalsed ja kehalised

läbielamised ekspeditsioonipäevikutes. Vaadeldaval perioodil (1970.–80. aastad) oli soome-ugri välitöödel käimine vaieldamatult kehaline sündmus nii praktilises kui kogemuslikus plaanis. Võõras kultuuriruumis välitööde tegemine viis etnograafi füüsiliselt harjumuspärasusse keskkonda ning just sensorsetest reaktsioonidest tulenevad ja neid kommenteerivad märkused päevikutes toovad nii mõnigi kord selle tunnetatud teisesuse reljeefselt esile. Uuriija ise satub välitöid tehes samuti vaatluse ja järelduste tegemise objektiks. Ka Koosa artiklis analüüsitud välitööpäevikutesse on etnograafide vahendatuna jõudnud peegeldusi kohalike tähelepanekutest, tuues esile uurija ja uuritava suhte kahepoolsuse. Autor lähtub arusaamast, et meeleliselt ja emotsionaalselt kogetu pole aluseks üksnes esmastele muljetele ja hoiakutele, vaid mõjutab foonina ka hilisemat välitöömaterjali analüüsi ja mõtestamistööd. Nii ei aita välitööde käigus tehtud otsuste ja valikute taustana asjaosaliste subjektiivse

kogemuslikkuse avamine paremini mõista mitte ainult uurija kui indiviidi tegevust, vaid sel on potentsiaal avardada meie teadmisi kogumise avaramast kontekstist ja muuseumikogude kujunemisest.

Vladimir Lipin ja **Art Leete** käsitlevad oma artiklis elatusalade muutusi Komimaa maapiirkondades 1990. aastatel. Ehkki küttimist, kalastust ja põlluharimist komide traditsiooniliste elatusaladena on põhjalikult uuritud, napib seni etnoloogilisi käsitlusi uuema aja arengusuundadest. Lipin ja Leete visandavad nõukogude korra lagunemisega kaasnenud ühiskondlike ja majanduslike muutuste mõju külainimeste argipraktikatele ja toimetulekustrateegiatele. Artikli teine oluline lisandus selle valdkonna uurimisse on subjektiivse kogemuse esiletoomine ja sellele keskendumine. Autorid osutavad, et ehkki mitmete varasemate uurimuste taustaks on samuti autoetnograafiline kogemus, on see metodoloogilistest konventsioonidest tulenevalt varjatuks jäänud. Selle artikli keskmes on peaaugjalikult

Lipini isiklikel kogemustel põhinevad väited ja järeldused ning konkreetsed näited, mis osutavad ulatuslikumatele arengutele ja suundumustele ühiskonnas. Teksti narratiivselt isiklik põhiosa on varustatud selgitavate ja nii statististele kui ka etnoloogilistele allikatele osutava viidete kihiga, mis loob artiklile Lipini subjektiivset kogemuslikkust tasakaalustava ning avarama kontekstuaalse raami.

Kõik kolm artiklit teevad omamoodi sissevaate isikliku ja subjektiivse perspektiivi osatähtsusse uurimistöös. Alveri artiklis tuleb esile karismaatilise üksikisiku osatähtsus uurimissuuna algatamisel ja kujundamisel. Sarnasel moel on ERMi soome-ugri kogusid jõulise ja sihiteadliku eestvedajana vorminud Aleksei Petersoni tegevus. Kuid samaaegselt väljapaistvate ja suunda andvate üksikisikutega on erialaste praktikate kujunemisel ja teadmiste loomisel oma osa kõigi asjaosaliste isiksustel, nende tõekspidamistel ja kogemustel ning suhestumisel uuritava välja ja sellel asuvate

uuritavatega. Etnograafide välitööpäevikutes kajastatud individuaalseid peegeldusi uurimis- ja kogumisprotsessist käsitleb Koosa artikkel. Lipini ja Leete autoetnograafilisest lähenemisest inspireeritud käsitlus hägustab uurija ja uuritava vahelist piiri, tuues need kaks kokku samasse inimesse.

Kaks järgmist artiklit teevad sissevaate hõimurahvaste uurimisse Ungaris ja Soomes. **Ágnes Kerezsi** artikkel annab teadusajaloolise ülevaate soome-ugri rahvaste uurimisest Ungaris, mis oli ajendatud ungarlaste algkodu ja keelesugulaste otsingutest. Soome-ugri uuringute omamoodi kõrgajaks Ungaris jäi 19. sajandi II pool, samas kui suurema osa 20. sajandi vältel piirasid selle uurimissuuna arengupotentsiaali märgatavalt valitsevad poliitilised olud. Autor tõdeb Ungari kultuuriuurimuslikku teadusajalugu hinnates, et ei etnograafias, mida mõistetakse ungarlaste uurimisena ega ka väljaspool Euroopat asuvate rahvaste uurimisega tegelevas etnoloogias pole lihtne leida

pidepunkte, mis mõtteliselt ühendaksid eri põlvkondade teadlasi või isegi ühe põlvkonna paralleelselt tegutsevaid liikmeid. Kitsamate teadusharude juures tegutsenud soome-ugri uurijad moodustavad sealses uurimistraditsioonis omaette rühma, kelle eesmärgid olid tugevalt seotud Ungari ja Nõukogude etnograafia kitsama uurimissuunaga – rahvuse ja etnilise ajaloo rekonstrueerimise ning kultuuridevaheliste suhete kujunemisega. Soome-ugri uurimissuuna esindaja ja kauaaegse Ungari etnograafiamuuseumi töötajana esitab Kerezsi tagasivaate ja hinnangu ka omaenda välitöödele ja panusele muuseumi soome-ugri kogu kujunemisloos.

Ildikó Lehtineni artikkel tutvustab hõimurahvaste uuringuid Soome rahvateaduse osana. Autor alustab ülevaatega selle valdkonna teedrajavatest Soome teadlastest ning neid mõjutanud ideoloogilisest ja teoreetilisest ideestikust. Seejärel keskendub Lehtinen soome-ugri uuringute kirjeldamisele isikliku kogemuse kaudu, andes ülevaate oma

tööst Soome rahvusmuuseumis, välitöödest, teadushuvidest ja uurimisprojektidest. Autobiograafiliste seikade, valikute ja kogemuste kaudu visandab Lehtinen lugejale ühe soome-ugri uurija kujunemisloo. Muuhulgas mõtiskleb autor selle üle, kas ja kuidas on mõjutanud tema isiklik taust uurimistöö kulgu ja tulemusi. Artikkel on enamat kui vaid tagasivaade autori elutööle, olles sisukas refleksiivse varjundiga käsitus, kus uurija isiklikud kogemused ja teaduslik tegevus on asetatud avaramasse teadus-ajaloolisse, aga ka ühiskondlik-poliitilisse konteksti ning kõrvutatud Soome soome-ugri diskursuses ja etnoloogias valitsenud tendentside, hoiakute ja teoreetiliste lähtekohtadega.

Andrei Golovnjovi artikkel tutvustab eesti lugejale mõningaid uuemaid suundumusi Vene etnograafias. Nüüdisaegse etnograafilise uurimuse lähtepunktina rõhutab autor dialoogilist suhtlust uurija ja uuritava vahel ning peab oluliseks kultuurikandjate endi

huvidest ja tegutsemisviisidest lähtumist. Arutluse all on ka (väikesearvulise) põlisrahva kategooria problemaatilisus Venemaa kontekstis – Golovnjov puudutab nii põlisuse määratlemise kui arvulise piiritlemise problemaatikat ning rõhutab muutuva tegelikkuse arvesse võtmise vajalikkust. Olulise teemana käsitleb autor tarbimiskultuuri tähtsustumist ja mõju põlisrahvaste kultuuride kontekstis, osutades mõningatele etnilisuse kaubastumise ilmingutele ning seostab seda sarnaste tendentsidega etnograafiateaduses, milles samuti konsumerismi loogikaga kohandudes ja turumajanduse reeglitele alludes tehakse pragmaatilisi valikuid rahastuse saamiseks ja kõrgete reitingute saavutamiseks. Kesksetelena läbib artiklit arutelu põhjamaisusest vene identiteedi osana. Golovnjov kirjeldab, kuidas on venemaalased mõistnud põhjamaisust ning osutab seejuures nii arusaamade ajaloolisele dünaamikale kui ka vaatleja asukoha olulisusele. Golovnjov ise käsitleb põhjamaisust vene kultuuri ja mõttelaadi

alustalana, vastandades Venemaa olemuslikku põhjamaaisust Ida ja Lääne antiteesile, mille kaudu seda maad ja kultuuri sagedamini on määratletud.

Svetlana Bandura ja Svetlana Karmi artikkel tutvustab ERMi ja Komi Rahvusmuuseumi koostööna valminud rändnäituse ettevalmistamise köögipoolt ning selle eksponeerimist muuseumis ja virtuaalses ruumis. Näituse teemavalik lähtub jahinduse põlisest osatähtsusest komide ja teistegi soomeugrilaste tulunduses ja maailmavaates. Jahitemaatika paljutahulisus hõlmab nii küttimise praktilisi kui sümboolseid tähendusi. Toetudes ilukirjanduslikele tekstidele ja teadustöödele tõdevad autorid, et vaatamata paljudele publikatsioonidele on jahinduse teema siiski lõpuni uurimata ning selles on mitmeid tabulisi aspekte, millest avalikult ei räägita. Bandura ja Karm kirjeldavad näituse lähtepunkte ja ettevalmistamise protsessi, analüüsivad näitusemeeskonna valikuid ning seda, kuidas otsiti tasakaalu teadusliku

ja emotsionaalse vahel ning püüti luua muuseumiruumi eriline keskkond, mis pakuks külastajatele äratundmis- ja avastamisrõõmu. Kirjeldatakse ka seda, kuidas pandeemia aega sattunud näituse eksponeerimisega tuli kiiresti kolida virtuaalsesse ruumi, et see jääks ligipääsetavaks ka muuseumi füüsilise suletuse ajal.

Järjepidevuse otsimine ja tunnetamine oma elus ja ühiskonnas laiemalt on inimestele omane ning nii mõnigi kord on muutused ja katkestused kõrvaltvaataja pilgule selgemini märgatavad. See, kuidas muutusi mõtestatakse ning kas neid nähakse positiivse või negatiivsena, sõltub samuti vaatleja positsioonist. Oskus muutuda ja valmisolek teisenevate oludega kohaneda võib määrata mingi kogukonna või kultuurinähtuse püsijäämise ja edukuse. Lipin ja Leete osutavad oma analüüsis just komi jahimeeste suuremale valmidusele kasutada uusi lahendusi, mis võrdluses alalhoidlikuma suhtumisega põllupidajatega on aidanud neil muutuvates oludes paremini

hakkama saada. Sellegipoolest on ilmselt paljudele etnograafidele omane ambivalentne suhestumine uuritavas kogukonnas aset leidvate muutustega, mis toovad kaasa kultuurinähtuste teisenemist või kadumist. Taolised mõneti vastuolulised tunded kajavad vastu ka Golovnjovi artiklist, kus autor esineb küll jõuliselt muutuvate olude ja tänapäevale omaste kultuurinähtuste uurimise eestkõnelejana, kuid väljendab samas ka kahjutunnet teatud uute, turumajanduslikust pragmaatikast tõukuvate käitumisstrateegiate ilmumise üle Põhja väikerahvastel.

Paindlikkust uurimistöös, aga ka oma tegevuspõhimõtete ja eesmärkide kriitilist analüüsimist eeldavad nii tänapäevane uurimiseetika kui ka muuseumide ja teadusprojektide rahastuspõhimõtted. Nii Golovnjov, Alver kui ka Bandura ja Karm osutavad oma artiklis uurimisstrateegiate dünaamilisuse, uurimiseesmärkide ümbermõtestamise valmiduse ja uurijate ümberorienteerumise oskuse olulisusele. Mõistagi peavad teadlased uurimisteemade

valimisel arvestama uuritava kogukonna huvide ja ootustega ning silmas pidama ka ühiskonna kõnetamist laiemalt. Samas on oluline pöörata tähelepanu teemadele ja vaatenurkadele, mille suhtes ehk puudub avalik ja laiapõhjaline huvi – tundlik, tasakaalustatud ja analüütiline lähenemine äärealadele jäävatele või ka teadlikult marginaliseeritud teemadele aitab panustada ühiskondliku sidususe ja üksteisemõistmise kujunemisse (vrd Sarv 2018: 14; 2019).

Soome-ugri rahvaste esemete kogumine ERMis ja Eesti soome-ugri uurimistraditsioon laiemalt on ajendatud rahvuslike eneseotsingute protsessidest. Lisaks rahvuslikkuse idee ja identiteedi konstrueerimise protsessi osana käsitlemisele võib soome-ugri kultuuride uurimist Eestis vaadelda kui rahvateaduse uurimisvälja laiendamist (vrd nt Manninen 1924; Tallgren 1922; 1923). Soomeugrilased on olnud haaratud n-ö omade hulka ning hõimurahvaste kultuuride uurimise ning nende etnograafilise (vana)vara

kogumise traditsiooni taustal kumab teatav rahvusaatelisus. Seni on vähem esitatud võimalikke kriitilisemaid vaateid eesti uurijate tegevusele soome-ugri uurimissuunal, mis ühisosa otsingute kõrval käsitleks eestlaste tegevust näiteks postkolonialistlike teooriate taustal (vt nt Arukask 2020; Kalkun 2011: 12, 101–104). Hinnates oma eelkäijate tööd ERMi soome-ugri kogude loomisel ja hõimurahvaste kultuuripärandi jäädvustamisel, tuleb tänastel muuseumitöötajatel seda siiski ka (enese)kriitiliselt analüüsida. Nii varasemad uurijad kui ka meie ise oleme mõjutatud ajas muutuvatest teaduslikest vaadetest ja ühiskondlikest diskursustest ning seda tuleb oma analüüsides ka arvesse võtta. Samas ei peaks see tähendama praeguste arusaamade valguses kõhklusi tekitavate praktikate ja suhtumiste silumist või hoopis mahavaikimist – kriitiline vaade eelkäijate tegevusele võiks olla eelduseks avatud ja kahepoolsele suhtele päritolukogukondadega ning aidata kaasa ka omaenda tegevuse

ja valikute paremale teadvustamisele ja mõtestamisele.

Kirjandus

- Arukask, Madis. 2020. Päevikud põllult: Eesti etnograafide kuuekümnendate aastate Vepsa-retked. – *Soome-ugri sõlmed 2019*. Tallinn: Fenno-Ugria, 152–157.
- Kalkun, Andreas. 2011. *Seto laul eesti folklooristika ajaloos: lisandusi representatsiooniloole*. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Manninen, Ilmari. 1924. Etnograafia tegevuspiiridest ja sihtidest Eestis. – *Eesti Kirjandus* 12: 527–537.
- Sarv, Mari. 2018. Rahvusteadused kui iseenda mõtestamine. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 11–14.
- Sarv, Mari. 2019. Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel. – *Keel ja Kirjandus* 8–9: 673–681.
- Tallgren, Aarne Mikael. 1922. Raamatute ülevaade. Itkonen, T. J. Suomensukuiset kansat. Tietosanakirja-osakeyhtiö Helsingissä 1921. – *Eesti Keel* 2: 58–60.
- Tallgren, Aarne Mikael. 1923. Eesti muuseum ja soome-ugri teaduse alad. – *Odamees* 2 (6): 41–43.